Boekbesprekingen

Wittebrood, K., *Politieke socialisatie in Nederland. Een onderzoek naar de verwerving en ontwikkeling van politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen.*

Amsterdam: Thesis Publishers, 1995, 191 pp.
ISBN 90 5170 364 3

In deze Nijmeegse dissertatie doet Wittebrood verslag van haar onderzoek naar politieke voorkeuren onder een groot aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs. Om maar met de deur in huis te vallen: het is een interessante studie waarin op vakkundige wijze wordt geanalyseerd en gerapporteerd.

De centrale vraag van het onderzoek – welke politieke voorkeuren en houdingen hebben leerlingen van havo en vwo – valt uiteen in een viertal deelvragen. Deze worden afzonderlijk in de hoofdstukken 3 tot en met 6 behandeld. Hoofdstuk 3 gaat in op de invloed van ouders op de politieke partijvoorkeur van hun kinderen. De vraag of de schoolcontext daar bovenop nog een rol speelt komt in hoofdstuk 4 aan de orde. Vervolgens wordt in hoofdstuk 5 nagegaan in hoeverre politieke houdingen in de tijd een zekere mate van stabiliteit vertonen. Het zesde hoofdstuk sluit de analyses af en gaat in op de vraag of het volgen van het vak maatschappijleer ook van invloed is op die politieke voorkeuren. Hoofdstuk 7 tenslotte vat de bevindingen samen en geeft suggesties voor verder onderzoek.

Op basis van een doordacht onderzoeksontwerp wordt een drietal analysebestanden geconstrueerd, waarmee de bovenstaande vragen kunnen worden beantwoord. De basissteekproef van 10.058 leerlingen in 71 scholen leverde in 1991 een representatieve steekproef van leerlingen op, waarmee de eerste twee vragen konden worden beantwoord. Een deel van het basisbestand (3256 leerlingen op 59 scholen) werd in 1993 opnieuw ondervraagd, zodat de vraag naar stabiliteit van voorkeuren bij dit panel van leerlingen kon worden behandeld. Tot slot werden aan dit panel nog extra gegevens toegevoegd van 228 leerlingen die op scholen zaten waar maatschappijleer als eindexamenvak werd gegeven: de basis voor de analyses in hoofdstuk 6. Het veldwerk en de representativiteit van de gegevens komt uitgebreid in het tweede hoofdstuk aan de orde. Eveneens wordt daar de constructie van de gebruikte meetinstrumenten – politieke interesse, vervreemding, bereidheid tot politieke participatie, intolerantie en partijvoorkeur – verantwoord.

Voor de beantwoording van de vragen zijn verschillende geavanceerde analysetechnieken gehanteerd. Om na te kunnen gaan of de relatieve invloed van vaders en moeders op de politieke partijvoorkeur van zonen en dochters verschilt, is gebruik gemaakt van diagonale referentiemodellen. Zodoende bleek dat de overdracht van partijvoorkeuren *binnen* dezelfde sekse sterker is dan *tussen* de seksen (vader-dochter en moeder-zoon). Het effect van de schoolcontext op de politieke houdingen is geschat met behulp van multi-level modellen. Hiermee kon worden

onderzocht in welke mate de verschillen tussen scholen bepaald worden door de kenmerken van leerlingen of door die van de school zelf. Dat laatste blijkt maar in zeer geringe mate het geval te zijn: in de orde van 2 tot 5 procent van de totale variantie blijkt op schoolniveau te liggen. Waar al sprake is van invloed is dat dus voor het overgrote deel afhankelijk van de leerlingkenmerken, of dat nu in religieus opzicht, naar sociale herkomst of etniciteit is (pp. 80-85). Maar de signatuur van de school blijkt – verrassenderwijs – geen effect te hebben.

In de LISREL-analyses van hoofdstuk 6 bleek dat de politieke houdingen van leerlingen over het geheel relatief stabiel zijn, althans in de onderzochte leeftijdsperiode. Tussen de gehanteerde meetinstrumenten bleken overigens wel verschillen in stabiliteit: autoritarisme en interesse blijken daarbij het meest stabiel te zijn (pp. 99 en verder). Tenslotte werd na multi-level analyse op het *oversampled panel* gevonden dat het volgen van de lessen maatschappijleer een gedifferentieerd effect had. De politieke betrokkenheid (interesse, zelfvertrouwen, deelname verkiezingen en participatie) blijkt te zijn toegenomen. Politieke tolerantie (autoritarisme en etnocentrisme) echter bleek niet te zijn veranderd. Deze effecten lijken onafhankelijk te zijn van reeds aanwezige verschillen in opvattingen bij leerlingen.

Als geheel kenmerkt deze dissertatie zich door een heldere schrijfstijl en weinig redundantie. Daarmee wordt ook duidelijk dat er enkele onafgeronde kwesties zijn. Zo is de aanleiding voor het onderzoek onder meer gelegen in de vaak geuite bezorgdheid over (vermeende) groeiende intolerantie onder leerlingen. Men heeft dan vooral minder lang geschoolde categorieën voor ogen. Na dit onderzoek onder havo- en vwo-leerlingen blijft de vraag dan ook open hoe het nu zit met de intolerantie van de numeriek veel grotere (en relevantere?) groepen leerlingen van vbo en mavo. De vraag of de school daar iets aan kan doen is vervolgens interessant. Maar de analyses uit hoofdstuk 4 stemmen tot weinig gerustheid: de invloed is buitengewoon klein en eigenlijk alleen significant vanwege de grote aantallen leerlingen (circa 7000). Als er meer scholen in een vervolgonderzoek zouden worden meegenomen – zoals de auteur wenst – zal de significantie van enkele effecten vermoedelijk nog wel wat kunnen toenemen, maar de het is nog maar de vraag of de invloed van de school daarmee stijgt. Verder zal ook het bovengenoemde maatschappijleereffect nog diepgaander moeten worden geanalyseerd. De auteur meent zelf dat daarvoor vooral naar docentengedrag en leermateriaal zou kunnen worden gekeken (pagina 141). Dat is ongetwijfeld van belang, maar het is echter ook goed denkbaar dat dit effect gewoon tot stand komt doordat de categorie leerlingen die maatschappijleer volgt, *tegelijkertijd* een specifiek vakkenpakket volgt (zoals aardrijkskunde, geschiedenis). De *eigenstandige* invloed van maatschappijleer staat dan weer onder druk. Tenslotte, hoewel daar in de tekst terloops een enkele opmerking over wordt gemaakt, is de boodschap voor de onderwijspraktijk weinig expliciet geformuleerd. Als de school al enige invloed op tolerantie, politieke houdingen en voorkeuren van leerlingen heeft (ook al bleek dat niet veel te zijn), wat zou een school daar dan mee kunnen doen?

De auteur van *Politieke socialisatie in Nederland* heeft een interessant vraagstuk met een aantal lastige problemen op een bevredigende wijze aangepakt. Maar het zou wel een wonder zijn als er niet wat te wensen over bleef voor een volgende ronde in de wetenschappelijke estafette.

Jules Peschar

Van Bekkum, R., *Tussen vraag en aanbod. Op zoek naar de identiteit van de arbeidsvoorzieningsorganisatie.*

Den Haag: SDU Uitgevers, 1996, 647 pp.
ISBN 90 12 082560

In dit kloeke proefschrift is de historische ontwikkeling van de publieke organisatie van de arbeidsmarkt in Nederland in kaart gebracht. De auteur beschrijft de geschiedenis van de late Middeleeuwen tot 1945. Twee delen zullen nog volgen, één over de periode 1943-1980 en één over de ontwikkelingen sinds 1980. Toch eindigt het nu gepubliceerde deel met enkele aanwijzingen voor een wenselijke organisatie in onze tijd.

Na enige schetsmatige hoofdstukken over de oudste geschiedenis vormt de kern van het boek een systematische behandeling van de pogingen tot publieke sturing van de arbeidsallocatie vanaf 1880. Per tijdvak komen steeds aan de orde de bestuursvorm, de organisatorische opbouw van het apparaat, de doelen en doelgroepen die worden gediend, de strategie om de doelen te bereiken en de gebruikte instrumenten en werkmethoden. Voorts worden de verhoudingen en raakvlakken met andere instellingen en organisaties (particuliere intermediairs, organisaties van werkgevers en werknemers, sociale zekerheid, scholing e.d.) behandeld. De ontwikkelingen in Frankrijk en Duitsland en hun betekenis voor de Nederlandse verhoudingen komen tevens aan bod. De auteur heeft zich qua tijdsperiode en qua beschreven gebied weinig beperkingen opgelegd en heeft zich daarmee een formidabele opgave gesteld. De analyse is boeiend omdat zij knap is verwoord, uitstekend is gedocumenteerd en van puntige citaten uit historische studies en beleidsdocumenten is voorzien. Van Bekkum toont met een veelheid aan materiaal drie dingen aan. Ten eerste valt op hoezeer ideeën en spanningsvelden die nu de discussie over de arbeidsvoorziening beheersen, diepe historische wortels hebben. De betrokkenheid van werkgevers- en werknemersorganisaties is zo'n punt. Ten tweede zijn er ook omslagen in het denken te constateren, zoals de aandacht voor zwakke groepen en de wenselijkheid van participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Reservering voor de gehuwde Nederlandse man heeft plaatsgemaakt voor een beleid gericht op spreiding van kansen over alle aanbieders. Ten derde is het verbazend dat de publieke organisatie van de arbeidsallocatie veel zwaarder wordt bediscussieerd dan de praktische effecten op de arbeidsmarktprocessen rechtvaardigen, waarmee teleurstellingen zijn ingebouwd.

Wie zich zo'n formidabele opgave stelt als Van Bekkum kan niet op ieder punt evengoed slagen. Zo is er kritiek mogelijk op zijn pretentie dat hier sprake is van een sociologische analyse. Noch in theoretisch, noch in methodisch opzicht wordt dit waargemaakt. De kracht van de analyse ligt in de chronologische beschrijving van feiten en opvattingen in opeenvolgende fasen; een sociologisch theoretisch kader als uitgangspunt voor de analyse ontbreekt. Bij de veelheid aan materiaal, vage grenzen met andere processen en beleidsdoelen en lange historische lijnen wreekt zich het ontbreken van een theoretisch kader in de ongerichtheid van de analyse. Daarmee komt de relevantie van wetenswaardigheden in de lucht te hangen. Zo maakt Van Bekkum nogal wat werk van de vraag of de opkomst van de eerste arbeidsbeurzen aan het einde van de 19e eeuw nu is veroorzaakt of is medeveroorzaakt door misstanden in de particuliere arbeidsbemiddeling.

Veel moeite heeft de auteur zich getroost om een zuiver en eenduidig begrippenapparaat te ont-

wikkelen waarvan een overzicht is gegeven in een afzonderlijke appendix.
Uit een behoefte sturing te geven aan de gedachtenvorming over een nieuwe organisatie van de arbeidsvoorziening wijst de auteur aan het slot

- op de wenselijke bijdrage van de publieke arbeidsvoorziening in human resource management in bedrijven en voor de interactie tussen interne en externe arbeidsmarkten
- op de voordelen van een volledig samengaan van arbeidsvoorzienings- en uitkeringsinstellingen en
- op het belang om in public relations te investeren als compensatie voor het structureel kwetsbare imago van de publieke dienstverlening.

Al met al een indrukwekkende bijdrage aan onze kennis over de publieke arbeidsvoorziening; wetenschappers en beleidvoerders kunnen ieder op eigen wijze uit deze Fundgrube putten.

W. van Voorden

Rettab, B., *Economic performance of the immigrant workforce. A case study of Moroccans in the Netherlands.*

Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 1995, 279 pp.
ISBN 90 9008811 3.

De laatste jaren heeft zich in het denken over immigranten een belangrijke kentering voorgedaan. Het zorgdenken heeft geleidelijk aan plaatsgemaakt voor een meer marktgerichte benadering waarbij vooral de economische groeipotenties van (voormalige) immigranten en hun kinderen de aandacht krijgen. Het benutten van het cultureel menselijk kapitaal van allochtonen wordt als een belangrijke factor beschouwd achter de economische ontwikkeling van grootstedelijke economieën. Het inburgeringsproces van sommige allochtone groeperingen verloopt voorspoediger. Echter, vooral de positie van Marokkanen in Nederland is weinig rooskleurig: zeer lage opleidingsniveaus, hoge en vaak langdurende werkloosheid, veel arbeidsongeschikten en een sterke sociaal-culturele oriëntatie op de eigen Marokkaanse gemeenschap. En dat geldt ook voor jongeren.
In het proefschrift van Belaid Rettab wordt de economische positie van Marokkanen in Nederland op een systematische wijze geanalyseerd. Hij maakt daarbij gebruik van gegevens uit steekproefonderzoek en besteedt vooral aandacht aan de onderwijs-, arbeidsmarkt- en inkomenspositie van Marokkanen. De auteur is in zijn studie op zoek naar de eigenschappen van mensen die ertoe leiden dat sommigen carrière maken en anderen achterblijven. Wat de studie vernieuwend en tegelijkertijd gewaagd maakt, is het gebruik van een expliciet theoretisch raamwerk bij de formulering en toetsing van hypothesen, iets wat in Nederlands minderhedenonderzoek eerder uitzondering dan regel is. Rettab maakt gebruik van inzichten uit de micro-economie, waarin wordt verondersteld dat nutsmaximalisatie en rationeel gedrag de belangrijkste drijfveren zijn voor menselijk gedrag. Scholing, training en ervaring, maar ook de sociaal-culturele wortels van mensen worden beschouwd als menselijk kapitaal dat op de markt ten gelde kan worden gemaakt. De studie van Rettab bevestigt de conclusie uit eerder onderzoek dat het rendement van het menselijk kapitaal voor Marokkanen (2,8%) aanzienlijk lager is dan dat van autochtonen (4,1%). De 'succesvollen' in de studie van Rettab zijn vooral de Marokkaanse jongeren die bij hun komst naar Nederland konden rekenen

op de aanwezigheid en steun van familieleden in Nederland en die zelf in Nederland enige vorm van opleiding hebben genoten.

Een interessante uitwerking van de theorie is Rettabs behandeling van het mensbeeld in de micro-economische modellen. De homo economicus, die zich in het gedrag laat leiden door rationeel en nutsmaximaliserend gedrag, wordt geplaatst tegenover de homo sociologicus die niet alleen uit is op individueel gewin maar zich ook rekenschap geeft van de normen en waarden van de groep waartoe hij/zij behoort. De homo economicus is een zelfzuchtig en hebberig wezen dat het handelen volledig afstemt op een zo hoog mogelijke behoeftenbevrediging, uiteraard binnen de randvoorwaarden die de omgeving stelt. De homo sociologicus is net een mens, gevoelig voor sociale druk en vraagstukken van normen, waarden en ethiek, en zelfs bereid investeringen in menselijk kapitaal op te offeren ten behoeve van het groepsbelang. Hoe relevant dit inzicht ook is, de toetsing, operationalisering en interpretatie is in de studie van Rettab nog weinig uitgewerkt. Rettab interpreteert elke afwijking van het micro-economisch optimum (dat wil zeggen marginale opbrengst = marginale kosten van een additionele investering in onderwijs) als een bevestiging van het bestaan van sociaal-culturele belemmeringen waar de niet-rationele homo sociologicus nu eenmaal last van heeft.

Of het nu gaat om investeren in scholing, het aanhouden van sociale contacten of het krijgen van kinderen, elke menselijke inspanning wordt door micro-economen beoordeeld naar de mate waarin de extra opbrengsten de extra kosten overstijgen. De toekomstige Nobelprijswinnaar voor de economie Amartya Sen beschouwt de homo economicus als een 'rationele dwaas', met belangrijke verstandelijke handicaps, die het niet lang zal uithouden in de grote boze wereld. Economen weten wel dat kinderen krijgen toch wat anders vereist dan optimaliseren of maximaliseren onder randvoorwaarden, maar ze beschouwen hun modellen als een handig hulpmiddel om wat meer greep te krijgen op de werkelijkheid. Zo heeft ook de studie van Rettab een aantal rijke inzichten opgeleverd. Wie systematisch in opleiding investeert zonder daar uiteindelijk de vruchten van te plukken zal zich na verloop van tijd de moeite van het extra opleiden besparen. De sociale en culturele bagage van immigranten is een even belangrijk onderdeel van het menselijk kapitaal als opleiding en het kan soms wel en soms niet economisch ten gelde kan worden gemaakt. Verschillen in het rendement van menselijk kapitaal tussen allochtonen en autochtonen zijn aanzienlijk. En voor sommige Marokkanen geldt dat de sterke sociaal-culturele binding aan de eigen groep belemmerend werkt voor de ontwikkeling van hun maatschappelijke loopbaan.

Een analyse van dit soort sociaal-culturele factoren vereist echter de toepassing van een rijker mensbeeld dan de tegenstelling tussen de homo economicus en de homo sociologicus. De studie van Rettab is een eerste poging, maar het is beter, om de woorden van Amartya Sen te gebruiken, 'vaag te onderzoeken in de goede richting dan exact in de verkeerde'. Hopelijk nemen micro-economen in de toekomst de uitdaging van Sen aan.

Theo J.A. Roelandt

Mandemakers, K. & Boonstra, O. (Red.), *De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw.*

Assen: Van Gorcum, 1995, 186 pp.
ISBN 90 232 3047 7

De nationale staat, die zich in de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde, had een steeds groter behoefte aan statistische gegevens. Statistieken werden niet slechts om fiscale of militaire redenen bijgehouden, maar ook ter wille van de gezondheidszorg of de ontwikkeling van de welvaart. Ondanks die wassende stroom statistische gegevens kan men niet zeggen dat we elk aspect van de negentiende-eeuwse samenleving hieruit kunnen afleiden. Dat probleem hangt samen met een inconsistente classificatie van gegevens, maar ook met het feit dat hedendaagse onderzoekers soms andere dingen willen weten dan de negentiende-eeuwse statisticus kon bevroeden. Als de oorspronkelijke gegevens waarop die statistieken gebaseerd waren, bewaard zijn gebleven, kan een onderzoeker nog wel het een en ander reconstrueren, maar als dat niet het geval is, wordt het moeilijker.

Dat probleem doet zich duidelijk voor bij de interpretatie van de bevolkingsgegevens. Sedert 1830 werden in het koninkrijk der Nederlanden om de tien jaar volkstellingen gehouden en de gegevens daarvan werden bewerkt en vervolgens gepubliceerd. In sommige gemeenten werden de oorspronkelijke gegevens niet vernietigd. Vanaf 1850, toen een nieuw systeem van bevolkingsregistratie werd ingevoerd, gebeurde die vernietiging echter systematisch. Op het eerste gezicht lijkt dat problematisch, temeer omdat de Nederlandse samenleving vanaf die tijd snel begon te veranderen. Nederland begon zich, zij het voorzichtig, te industrialiseren, de groei van de stedelijke bevolking zette zich door en ook veranderde er behoorlijk wat op demografisch terrein. En daarmee is slechts een deel van de veranderingen aangeduid. Veranderingen die niet duidelijk zijn af te leiden uit de publicaties van de volkstellingen. Gelukkig behoeft onze conclusie niet zo somber te zijn.

Zoals het mogelijk is om met behulp van de doop-, trouw- en begraafregisters (in Nederland retro-acta van de burgerlijke stand geheten) de bevolking uit het verleden te reconstrueren en met die gegevens meer aan de weet te komen over demografische ontwikkelingen, zo kan dat ook met de gegevens van de burgerlijke stand (in Nederland sinds 1812 bijgehouden) in combinatie met de bevolkingsregisters (die sinds 1850 bestaan). Omdat beide registers niet slechts gegevens omtrent geboorte, huwelijk, echtscheiding en sterfte bevatten, maar bijvoorbeeld ook beroepsgegevens, en die laatste gegevens weer gecombineerd kunnen worden met fiscale gegevens, kunnen ze een perfect uitgangspunt bieden voor een nadere historisch-demografische en sociaal-historische analyse. Dat vergt echter wel het nodige voorwerk. Al die gegevens moeten uit de registers worden overgenomen en aangezien maar weinig mensen in de loop van hun leven permanent op één plaats zijn blijven wonen, vergt het ook nogal wat speurwerk in de registers in andere plaatsen.

Het project Historische Steekproef Nederlandse Bevolking biedt zo'n reconstructie, allereerst voor de bevolking van de provincie Utrecht. Voor in totaal 4022 personen (een steekproef van de totale bevolking) die tussen 1812 en 1922 in de provincie Utrecht werden geboren, werden de gegevens zoveel mogelijk achterhaald en in een database ondergebracht. Deze gegevens werden onderverdeeld in elf tienjarige cohorten. Uiteraard konden niet van alle personen alle gegevens worden gevonden, omdat sommigen veelvuldig verhuisden of omdat hun verhuizing

niet nauwkeurig werd geregistreerd. In de praktijk leverde dat echter geen onoverkomelijke hindernissen op. Bij het oudste cohort kon van circa 75% de overlijdensdatum worden achterhaald, terwijl dat bij de latere cohorten tot boven de 90% kwam. Bovendien moet worden bedacht dat deze personen lang niet altijd onbruikbaar waren voor de database, ook al kon men de overlijdensdatum niet achterhalen. In veel gevallen waren ze immers nog op een aantal tijdstippen na hun geboorte in de registers terug te vinden. Dat feit kon bijvoorbeeld van betekenis zijn voor de berekening van de zuigelingensterfte, een verschijnsel dat in de negentiende-eeuwse samenleving een belangrijke plaats innam in het mortaliteitspatroon.

Op basis van dit forse gegevensbestand onderzocht een achttal onderzoekers een aantal aspecten van de Utrechtse bevolking gedurende de negentiende eeuw. De resultaten zijn terug te vinden in de voorliggende bundel. Na een meer algemene inleiding waarin Knippenberg een overzicht geeft aan de hand van de kerngegevens van de algemene ontwikkeling van de provincie Utrecht in de negentiende eeuw, passeren achtereenvolgens de mortaliteit (Van Poppel), het einde van het analfabetisme (Boonstra), de huwelijkssluiting (Kalmijn), de sociale mobiliteit (Van Leeuwen en Maas) en de migratie (Kok) de revue. Aan het eind van het boek geeft Mandemakers nog een duidelijk en helder overzicht van de doelstelling en werkwijze van de steekproef en van de daarbij voorkomende problemen.

De bundel vormt in een aantal opzichten een aanwinst voor de sociale en demografische geschiedenis van een deel van Nederland in de negentiende eeuw. Hoewel ik er persoonlijk niet geheel van overtuigd ben dat Utrecht als een soort Nederlandse microkosmos zou kunnen gelden, bevatten de gegevens in de steekproef en de interpretatie van de auteurs toch zeer nuttige informatie. Zaken waarover we tot nu slechts in beperkte mate geïnformeerd waren, zoals het analfabetisme in de provincie (bijvoorbeeld de gegevens die De Booij en Van der Woude verzameld hebben) kunnen nu in extenso worden bestudeerd. Niet alleen omdat nu voor een betrekkelijk lange periode een overzicht van de ontwikkeling kan worden gegeven, maar ook omdat er duidelijk regionale patronen onderscheiden kunnen worden. En dat niet alleen; de steekproefgegevens kunnen ook inzicht verschaffen in de sociale karakteristieken van de groep analfabeten. Wat geldt voor het onderzoek naar het analfabetisme geldt mutatis mutandis ook voor de andere terreinen.

Dat betekent niet dat dit onderzoek nu in alle opzichten vernieuwende inzichten biedt. Sommige zaken waren al min of meer bekend, maar het is goed om ze weer eens helder en duidelijk gepresenteerd te krijgen. Bovendien, en dat is ook heel wat waard, is gebruik gemaakt van een abundantie aan gegevens. De steekproef bevat een schat aan materiaal en het valt te hopen dat ook andere onderzoekers er nog eens gebruik van zullen maken.

H. van Dijk

Searle, J., *The construction of social reality.*

New York: Free Press, 1995, xiii + 241 pp.
ISBN 0 02 928045 1

In dit boek staat het onderscheid tussen fysische feiten en institutionele feiten centraal. De filosoof John Searle wil weten hoe institutionele feiten, zoals een bankbiljet van 25 gulden, het feit dat A en B getrouwd zijn, het bezit van een huis

of auto, deel uitmaken van fysische feiten. Deze samenhang is volgens Searle een raadsel, wanneer men uitgaat van het fysicalisme dat stelt dat de werkelijkheid geheel en al uit fysische deeltjes bestaat. Zoals in zijn vorige boek *The Rediscovery of the Mind* is Searle ook nu weer geen reductionist: institutionele feiten zijn niet hetzelfde als fysische feiten want zij bestaan doordat mensen overeenstemmen in bepaalde vormen van regelgeleid gedrag, maar hun status is wel afhankelijk van fysische feiten. Het boek vormt zo de nog ontbrekende schakel in Searle's imposante oeuvre. Na een theorie over hersenen en (individueel) bewustzijn volgt nu een theorie over fysische feiten en collectieve intentionaliteit. Toch denk ik dat dit niet de grootste waarde van het boek is. Het belang van het boek schuilt naar mijn mening vooral in de constructieve theorie over aard en ontstaan van institutionele feiten.

Collectieve intentionaliteit (het feit dat *wij* gezamenlijk intenties, wensen en overtuigingen hebben) speelt een cruciale rol in de overgang van fysische naar institutionele feiten. Searle drukt deze overgang in de volgende formule uit: 'X geldt als Y in C'. De 'X' is bijvoorbeeld een stukje metaal, steen of papier. 'Y' verwijst naar een status die aan deze fysische dingen gegeven wordt, namelijk dat zij zullen dienen als ruilmiddel. Nadat het die status heeft ontvangen en als zodanig in gebruik wordt genomen, is een institutioneel feit in het leven geroepen, het bestaan van geld. Het is duidelijk dat de intrinsieke fysieke eigenschappen van papier zoals door de X-term beschreven, niet garanderen dat papier de functie uitoefent zoals die door de Y-term is aangegeven. Via de Y-term moet aan papier een nieuwe status toegekend worden, die het niet op grond van zijn louter fysieke kenmerken bezit. Deze nieuwe status is een institutioneel feit en zo'n feit bestaat niet zonder collectieve overeenkomst tussen mensen.

Waar bestaat het hebben van een bepaalde status in? Volgens de 'speech act' theoreticus Searle is taal een wezenlijke component van institutionele feiten. Bij basketbal bijvoorbeeld telt een treffer als zes punten. De uitdrukking 'zes punten' verwijst niet naar iets in het spel dat onafhankelijk van taal gerepresenteerd kan worden. Punten bestaan alleen in relatie tot een linguïstisch of symbolisch systeem van puntentelling. Neem je dat systeem weg, dan zijn er geen punten meer. Diezelfde afhankelijkheid bestaat tussen andere institutionele feiten en taal, zoals geld en bezit.

In hoofdstuk 4 en 5 werkt Searle deze theorie over institutionele feiten verder uit. De hoofdstukken bevatten tal van interessante observaties, zoals Searle's constructie van oorlog als een soort institutioneel feit en zijn gedachte dat het voortbestaan van institutionele feiten niet afhankelijk is van bruut geweld maar van collectieve intentionaliteit.

In hoofdstuk 6 komt een aantal thema's uit eerder werk van Searle samen. Institutionele feiten bestaan weliswaar doordat mensen overeenstemmen in regelgeleide gedragspatronen, maar mensen zijn zich er meestal niet van bewust dat ze die regels volgen. De meeste regels zijn ook nooit op papier gezet. Hoe kunnen die regels dan een causale rol spelen in het gedrag van mensen? Searle weigert de lijn van Chomsky en andere cognitiewetenschappers te volgen die volhouden dat zulke regels in het brein liggen opgeslagen en hij zoekt de verklaring in wat hij 'background'-capaciteiten noemt, een notie die hij ook tegenkomt in het werk van Wittgenstein. Het gaat hier om een ontwikkeling van vaardigheden ('skills') die 'causally sensitive' (p. 141) zijn voor specifieke vormen van regels van instituties zonder enige representatie van die regels te bevatten. Searle's uitwerking van deze causaliteit blijft echter vaag en het voorbeeld dat hij geeft, de overgang van basketbal leren spelen via expliciete regels naar

professioneel spel zonder raadpleging van enige regel, is al lang bekend en te simpel om recht te doen aan de complexiteit van veel institutionele feiten.
Na deze theorie van institutionele feiten trekt Searle in de laatste drie hoofdstukken van leer tegen postmodernisten die van mening zijn dat fysische feiten niet bestaan omdat alles een kwestie van instituties zou zijn. Dit slot is echter te academisch, te obligaat om een postmodernist te overtuigen. Daarvoor zou Searle veel dieper moeten graven. Het boek kan echter gelezen worden zonder deze laatste drie hoofdstukken.

Michel ter Hark

Deth, J.W. van & Vis, J.C.P.M., *Regeren in Nederland; het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief.*

Assen: Van Gorcum, 281 pp.
ISBN 90 232 3075 2

Het doel van het boek is het bieden van een beschrijving en een analyse van het Nederlandse politieke en bestuurlijke bestel. De schrijvers zijn van mening dat een historisch en vergelijkend perspectief daarbij de voorkeur verdient. Na lezing dringt de conclusie zich op dat Nederland er anders uit had kunnen zien, maar ook weer niet veel anders. De geschiedenis leert ons dat veel min of meer toevallig is ontstaan. Vergelijking met ons omringende landen en de Verenigde Staten laat zien dat de meeste van die landen sterk op elkaar lijken, ondanks de verschillen in historische ontwikkeling.
De schrijvers maken niet duidelijk voor wie dit boek is bestemd. Het lijkt geschikt voor beginnende studenten die snel op de hoogte willen raken van het hoe en waarom van ons politieke en bestuurlijke systeem. Een specifiek disciplinaire invalshoek wordt niet gekozen. Het accent ligt desalniettemin onmiskenbaar op de formele, institutioneel staatsrechtelijke aspecten enerzijds en de praktijk anderzijds zoals bekend uit empirisch, met name politicologisch onderzoek. Achtereenvolgens komen negen centrale onderwerpen aan de orde: de belangrijkste kenmerken van het politieke en bestuurlijke bestel en hun ontstaansgeschiedenis, de manier waarop soevereiniteit in ons bestel vorm krijgt, de parlementaire democratie, de gedecentraliseerde eenheidsstaat, de invloed van de burger alsmede de bescherming van de burger tegen machtsmisbruik, de rol van de overheid in de samenleving mede in relatie tot die van belangengroepen, de rol en de functie van de bureaucratie en tenslotte de buitenlandse betrekkingen.
De auteurs behandelen deze vragen op een aantrekkelijke wijze. In een inleidend boek van nog geen 300 pagina's kan natuurlijk niet alles worden behandeld. De belangstelling moet worden gewekt en wie meer wil weten moet erop gewezen worden waar hij terecht kan. Aan dat laatste ontbreekt het evenwel. Een lijst van geciteerde werken is niet hetzelfde als een wegwijzer. Het sterk beschrijvende karakter van het boek leidt weliswaar tot veel informatie, maar ook tot weinig analyse en werkelijk inzicht. In zekere zin is dat een winstpunt. Te vaak worden beginnende studenten lastig gevallen met theorieën waar zij niet veel mee kunnen en waarvan metterdaad staat te bezien of zij wel bruikbaar zijn. Al te vaak wordt vergeten dat de meeste van die theorieën van Amerikaanse oorsprong zijn en verbonden aan de specifiek Amerikaanse situatie. Daarmee zijn zij niet zonder meer toepasbaar op de Nederlandse situatie, zelfs niet als zij uitdrukkelijk bedoeld zijn voor vergelijkend onderzoek. Met kennelijk genoegen citeren de schrijvers dan

ook een verbaasde Amerikaanse theoreticus die concludeerde dat ons land helemaal niet zou kunnen bestaan.

Niet alle informatie die het boek geeft, doet terzake. De paragraaf over het staatshoofd heeft een hoog 'Vorsten'-gehalte. De Kieswet had wat mij betreft ook niet zo uitgebreid behandeld hoeven te worden. Daarentegen blijft een behandeling van verschijnselen als monisme en dualisme, zo centraal voor enig begrip van ons systeem, achterwege. Ook de term maatschappelijk midden wordt niet genoemd en het verschijnsel wordt nauwelijks besproken, terwijl dit terrein van welhaast onmetelijk grote betekenis is. Tenslotte mis ik uitdrukkelijke aandacht voor de culturele factor. Het materiaal dat de auteurs aandragen, doet vermoeden dat verschillen in stelsels ook te maken hebben met de manier waarop burgers naar hun overheid kijken zoals dat in de loop der geschiedenis is gegroeid. Het Nederlandse begrip van de overheid die het volk ten goede zou zijn, wijkt aanzienlijk af van bijvoorbeeld de Amerikaanse cultuur waarin geldt dat je ontzettend moet oppassen voor dat stelletje zakkenvullers. En zoiets werkt wezenlijk door in politieke en bestuurlijke structuren en processen, bijvoorbeeld in de relatief geringe aandacht die wij plegen te besteden aan verschijnselen als machtsmisbruik.

Het boek oogt fraai maar lijkt bij nadere beschouwing een beetje in de haast te zijn geproduceerd. Daardoor zijn nogal wat onzorgvuldigheden binnengeslopen. Als de positieve en negatieve punten van de rechtsstaat worden opgesomd, wordt als minpunt zonder enige verdere onderbouwing of uitleg genoemd het recht van het individu dat te ver zou zijn doorgeschoten. De rechter zou ook te liberaal zijn. In een statistisch overzicht van de overheidsuitgaven voor sociale zekerheid en aanverwante terreinen, blijken de meest recente cijfers voornamelijk te dateren uit 1980 en in tabel 6.1 zit een wezenlijk storende fout (derde kolom). Figuur 7.3 is onleesbaar.

De auteurs zijn er, met alle kritiek die erop mogelijk is, in geslaagd een verhaal te produceren waarin een beschrijving van procedures en organisaties gecombineerd wordt met materiaal waaruit blijkt hoe het er in de praktijk aan toe gaat. Tussen formele instituties en feitelijk gedrag bestaat een zeker dynamisch verband zoals uit de historische ontwikkeling blijkt en het huidige stelsel is niet goed te begrijpen als wij geen kennis nemen van dat verband. Het voordeel van een historisch vergelijkende beschrijving is daarmee genoegzaam aangetoond.

Herman J. Aquina